

roiduksi yhteisöön antamalla sille mahdollisuus vaurastua. Tosin tapahtunut kehitys lienee vain osittain ollut kaupunkien porvariston tarkoituksenmukaisen toiminnan tulosta.

Euroopan itäiset suurkaupungit olivat läntisiä jäljessä niin ympäristöön kuin yhteisöönkin liittyvien reformien toteuttamisessa. Kasvun jatkuessa voimakkaana itäisen Euroopan kaupungit kokivat ympäristön kurjistumisen ja yhteiskunnallisten riski- ja vaarojen lisääntymisen. Mielenkiintoisen rajatapauksen idän ja lännen välillä muodosti Helsinki, joka 1900-luvun alussa yli sadan tuhannen asukkaan väkiluvullaan sijoittui suurkaupunkiluokituksessa pienimpien suurkaupunkien ryhmään. Vaikka kuului Venäjän valtakuntaan, Helsinki oli ”edistynyt eurooppalainen kaupunki” omaksuessaan ja soveltaessaan länsimaista kaupunkitekniikkaa ja reformeja.³⁹ Toisaalta luokkavastakohtaisuudet olivat Helsingissä jyrkät ja näkyivät esimerkiksi kaupungin alueellisessa rakenteessa.⁴⁰ Lisäksi kaupungin porvaristo epäonnistui alaluokan integroimisessa yhteisöön, minkä seurauksena valta kaupungissa siirtyi vuoden 1917 syksyllä ja 1918 alussa kumouksellisen työväestön käsiin.

35. Evans 1987, 48–49; Ladd 1990, s. 20–23.

36. Ladd 1990, 24–25, 32; Evans 1987, s. 547–550. Hampurin vuoden 1906 yhteenotto ei ollut kaupungissa ainoa lajiaan. Myös vuosien 1896–1897 satamalakko oli johtanut väkivaltaisuuksiin poliisin ja kapinoiden työläisten välillä, ks. Evans 1987, s. 511–513.

37. John 1996, s. 231–239, 242.

38. Evans 1987, s. 104; Hietala 1987, s. 322. Hietaan mukaan esimerkiksi kirjastojen tarkoituksena oli saada työväestö pois kadulta siellä rehottavien paheiden piiristä.

39. ”Helsinki – edistynyt eurooppalainen kaupunki” –määrettä on käyttänyt *Marjatta Hietala* teoksessa: Tietoa, Taitoa, Asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 1: Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet (Helsinki 1992), s. 207.

40. *Sven-Erik Åström*, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors – Studier i stadens inre differentiering 1810–1910 (Helsingfors 1957), s. 283–297.

AINO KATERMAA

Käskystä kaupunki

Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639

Dosentti Aino Katermaa selvittää Ruotsin valtakunnan päätöksentekoprosessia ja Suomen kenraalikuvernöörin toimintaolosuhteita Hämeenlinnan kaupungin perustamiskäskyn yhteydessä.

■ Kaupungin perustaminen Hämeen linnan luo vuonna 1639 herättää moninaisia kysymyksiä. Miksi kaupungin varhaisvaiheista on niin vähän lähteitä? Eikö kaupunki todellisuudessa syntyntykään tuolloin? Miksi juuri tämä kaupunkialkio näyttää kuolleen, vaikka samoihin aikoihin perustetut monet muut Ruotsin valtakunnan kaupungit alkoivat kehittyä reippaasti? Oliko kaupunkiprivilegioiden antaminen virhe? Ja jos oli, kuinka niin älykäs, tarmokas ja yleensä olosuhteet oikein arvioiva henkilö kuin kenraalikuvernööri Per Brahe erehtyi näin näkyvästi? Miksi Hämeenlinnan kaupunki ei alkanut toimia, vaikka se sai varsin edulliset privilegiot?

1. Hämeenlinnan kaupungin varhaisvaiheiden historian on perusteellisimmin kirjoittanut *K. O. Lindeqvist*, Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia II (Hämeenlinna 1926). Hän on käyttänyt lähes kaikki olemassa olevat paikallishistorialliset lähteet – eikä niitä ole paljon! Vrt. s. 16–20. Yleistä taustaa Lindeqvist on luonnehtinut hieman Johdannossaan, s. 5–8.

2. Ruotsin valtakunnan kaupunkipolitiikan perustulkinna on edelleen *Eli F. Heckscherin* Den ekonomiska innebörden av 1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar. Historisk Tidskrift (Sverige) (1923). Laajemmin *Eli F. Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II:1 (Stockholm 1949). Talouspolitiikan kohdalla perusteos on sekin iäkäs: *C. T. Odhner*, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (Stockholm 1865). Uusinta kirjallisuutta edustavat useat mm. professorien *Jerker Rosen*, *Sven Lindkvist*, *Karl-Gustaf Hildebrand* ja fil. tri *Alf Abergin* artikkelit teoksissa Den Svenska historien 5. Sverige blir en stormakt ja Den Svenska historien 6. Drottning Christina. Vetenskap och kultur blomstrar (I p. Stockholm 1966–68, uusi p. 1994), mutta *Odhneria* ne eivät ohita tai ylitä.

Tämän ongelmavyöhydin selvittäminen edellyttää lähtökohdaksi Ruotsin valtakunnan yleisen talouspolitiikan sekä Suomen, valtakunnan itäosan, erityisolosuhteiden hahmottamisen. Selvää on myös, että keskeisen toimijan, kreivi Per Brahen henkilöä on tutkittava.³

Välillisten verojen autuus

Keskustelu 1600-luvun (ylä)kaupungeista (*uppstad*), kauppapaikoista (*fläck*), pikkukaupungeista (*småstad*) ja markkinoista (*marknad*) edellyttää näiden käsitteiden selvittämistä. Alkuperäislähteistä päätellen kaikki kolme ensin mainittua tarkoittavat samaa asiaa.⁴ Se on alueellisesti tarkasti rajattu paikka, jossa saavat asua ne, jotka harjoittavat kauppaa, vaihdantaa (*handell och vandel*) ja käsityötä – kauppaa nimenomaan toisten kaupunkilaisten ja talonpoikien kanssa. Markkinoilla taas tarkoitetaan tarkasti määriteltyä aluetta, jolla tiettyinä määrättyinä aikoina saavat muualla asuvat kaupunkilaiset ja maalaiset käydä kauppaa. Perusperiaatteena oli, että markkinat annettiin yhdelle tietylle kaupungille käytäviksi. Tämähän oli järjestystä ja esti myös ”turhan kilpailun”. Kuitenkin talonpoikien edun vuoksi Suomessa monet markkinat määrättiin vapaamarkkinoiksi, joilla nimenomaan kaikkien kaupunkien kauppiaat saivat käydä.⁵ Tämä ei estänyt sitä tosiseikkaa, että koko läntisessä Etelä-Suomessa (Satakunta, Varsinais-Suomi, Häme, Uusimaa) turkulaiset porvarit olivat valta-asemassa. Vain heillä oli tarpeeksi kapasiteettia monipuoliseen kotimaankauppaan.⁶ Tätä tuki myös se, että Turulla oli yksityismarkkinat niinkin idässä kuin Hollolassa (1638).⁷

Näillä perusteilla yläkaupunki /pikkukaupunki /kaupunki on siis paikka, jossa on joka päivä markkinat! Ilman mainostusta ei tämäkään vähäväkisessä Suomessa sujunut. Esimerkiksi Helsingille myönsi kuningas erityisen viikottaisen kuulutettavan toripäivän, jotta maalaiset yhtäaikaan osuivat kaupunkiin tavaroitaan myymään ja ostoksiaan tekemään.⁸

Vientikauppa ja kauppa ulkomaalaisten kauppiaiden kanssa oli määrätty ns. tapulikaupungeille. Teoriassa maakaupunki eli

yläkaupunki keräsi tavaran maasta ja toimitti sen tapulikaupunkiin, jonka porvarit vuorostaan veivät sen ulos. Varsinkaan Suomessa edes suurimmilla tapulikaupungeilla ei kuitenkaan ollut itsellään riittävästi

3. Kenraalikuvernööri, kreivi Per (Pietari) Brahen koko elämäkerran on kirjoittanut *Petrus Nordmann*, Per Brahe. SSLF LX (Helsingfors 1904). Lyhyempiä ajanjaksoja tai erityisteemoja ovat tutkineet monet muutkin: *Petrus Nordmann*, *Berättelse öfver Per Brahes resa i Finland sommaren 1639*. SSLF XXXII. *Förhandlingar och uppsatser 8* (Hfors 1894); *Petrus Nordmann*, Per Brahe och Arnold Messenius. SSLF XXXIV. *Förhandlingar och uppsatser 10* (Hfors 1897); *C. G. Estlander*, Per Brahes minne. *Finskt Tidskrift 9* (1880); *M. G. Schybergsson*, *Nya bidrag till Per Brahes karaktäristik*. *Finskt Tidskrift 9* (1880); *Henrik Otto Wrede*, *Några data från Grefve Per Brahes resor i Finland*. *Historialliska Tutkimus-koikeita VI* (Helsingfors 1877); *Carl Magnus Schybergsson*, Pietari Brahe ja Suomen kotiseutututkimus. *Kotiseutu 1922*; *Torsten G. Aminoff*, Per Brahes inställning till Finlands folk och det finska språket. SSLF 298. *Hist. och litteraturhist. Studier 20* (Helsingfors 1944); *Helena Rinta-Paavola*, Pietari Brahen toiminta Suomessa vuosina 1637–1640. *Pro gradu -tutkielma* (Helsingin yliopisto, syyslukukausi 1966); sekä Helsingin yliopiston ja Turun Akatemian historiat. Tästä tutkimuksesta otetaan esille vain niitä piirteitä, jotka ovat yhteydessä tutkimusongelmaan. Tästä syystä pyritään viittaamaan ennen muuta alkuperäislähteisiin, mutta sillä ei tahdota kiistää tai väheksyä toisten tutkijoiden aiempia saavutuksia.

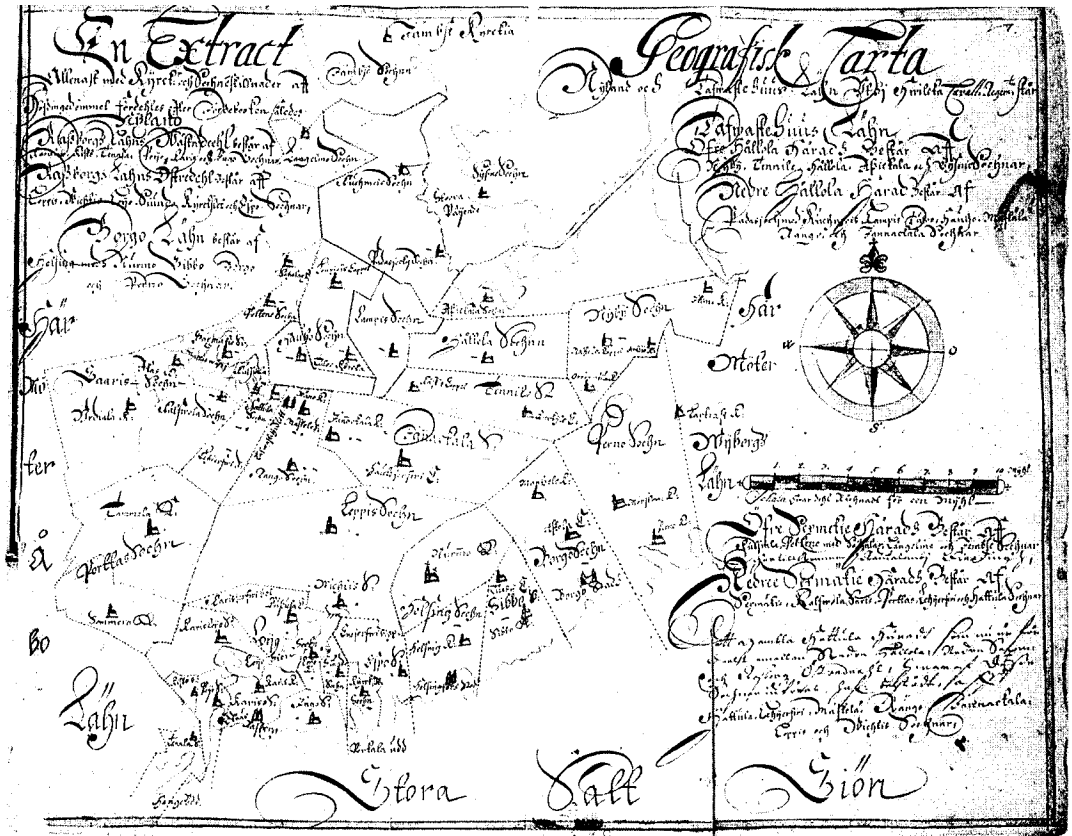
4. Vrt. *Lennart Andersson Palm*, *Vardagsekonomins strukturer. Inrikeshandel 1622–1810*. *Scandia 58:2*. Årgång 1992, s. 219. *Palm* tulkitsee *fläckin* paikalliseksi maalaismarkkinoiksi, mutta tämä koskee 1700-luvun loppupuolta.

5. *Johannes Quist*, *Finlands marknader och finska landsbygdens handelsplatser 1614–1772*. *En historisk-geografisk undersökning* (Helsingfors 1909); *Aulis J. Alanen*, *Suomen maakaupan historia* (Jyväskylä 1957).

6. Mm. *Eino E. Suolatti*, *Vantaan Helsinki*. *Helsingin kaupungin historia I* (Helsinki 1950); *Eino E. Suolatti*, *Ensimmäinen Vironniemen Helsinki*. *Helsingin kaupungin historia I* (Helsinki 1950); *Mauno Jokipii*, *Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan*. *Satakunnan historia IV* (1974); *Raimo Ranta*, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. I–II (Turku 1975); *Armas Luukko*, *Elinkeinot. Hämeen historia II:1* (Hämeenlinna 1957); *Viljo Rasila*, *Tammerkosken kartanokausi*. *Tampereen historia 1* (Tampere 1988).

7. HKM:n resolutio Turun valituksesta 20.3.1638. *Riksregistratur 1638 Jan.–Mars fol. 292v–293*. SRA; kopio *Städers akter 82*. Åbo I. *Copior af Åbo stads privilegier folii 39–41*. *Riksarkivet ämnessamlingar*. SRA; painettu *Karl Tigerstedt*, *Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet* (Helsingfors 1849, 1850), s. 309–311; *Arthur J. Lindholm*, *Bidrag till kännedom om Finlands ekonomiska tillstånd under tidskriften 1634–1654* (Helsingfors 1892), s. 89. Vrt. *Ranta 1975 I*, s. 299; *Quist*, s. 67.

8. HKM:n resolutio 7.2.1626 Helsingin toripäivistä. *Julk. Petrus Nordmann*, *Bidrag till Helsingfors stads historia I* (Helsingfors 1905), s. 70–71.

Uudenmaan ja Hämeen läänin ratsuväkirykmenttien kokoamisalueiden kartta on piirretty 1600-luvulla. Siihen on merkitty "vain kirkot ja pitäjien rajat maakirjan mukaan". Helsingin ja Porvoon kaupunki on kirjoitettu näkyviin, mutta ei Hämeenlinnan kaupunkia. Hämeen linna ja Porvoon kaupunki on merkitty samalla merkillä, Helsingin kaupunki ja Raasepori toisenlaisella. Tämä osoittaa, miten epäselvä Hämeenlinnan kaupungin olemassaolo oli. Geografisk Carta Nyland och Tafwasteubus Lahn Vihj Hwulcka Cavall. Regem:te står ... Alkuperäimen Palmskiöld 313, Uppsala Universitetsbibliotek (Davidsson nr 33).

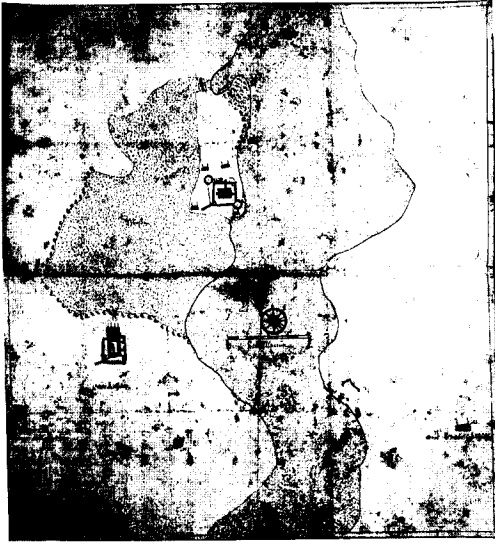
pääomia ja taitoa ulkomaankauppaan. Sitä harjoittivat niissä enimmäkseen ulkomaalaiset. Kotimaiset tapulikaupunkiporvarit keskittyivät vientitavaroiden hankintaan maaseudulta.⁹ Niinpä yläkaupungit olivat "turhia": niiden tehtävän eli tavarantoiminnan hoitivat tapulikaupunkien omat porvarit!

Kauppan sitominen tiettyyn paikkaan ja aikaan johtui siitä, että näin pystyttiin kaupankäyntiä verottamaan. Tiukka sääntelytalous oli noussut vallitsevaksi Ruotsissa 1600-luvun alussa. Kuningas Kustaa II Aadolf ja häntä vielä pitkäaikaisempaan vaikuttajana kansleri Axel Oxenstierna olivat maata tähän johtamassa.¹⁰

Oxenstierna kannatti ulkomaankaupassa jonkinasteista kilpailua – esimerkiksi kaupakomppanioille hän ei lämmennyt – mutta kotimaankaupassa kaikki "turha" kilpailu oli karsittava. Valtakunnan varallisuus perustui hänen mukaansa ensisijaisesti vä-

9. Lindholm, s. 76–77; Raimo Ranta ja Sven-Erik Åström, Tapulikaupunkipolitiikka ja Suomi. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (Helsinki 1980); Raimo Ranta, Ulkomaan- ja kotimaankauppa. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (Helsinki 1980); Sylvi Möller, Frans Albrecht Stockman. Haik. 1948; Sylvi Möller, Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella. Hist. tutk. 42 (Forssa 1954).

10. Odbner, s. 226–227.

Ekssoottinen yleiskartta Hämeen linnan ympäristöstä 1600-luvun alkupuoliskolta on saattanut olla kenraalikuvernööri Per Brahen käytössä hänen lähtiessään Suomeen. Kuussa näkyvät linnan (Arx) lisäksi lähistön latokartanot Ojoinen, Hätilä ja Saarinen sekä vaikeasti selitettävissä oleva linnoitus (Slättet). Ilmeisesti Hämeen linnan kaksinainen tehtävä ballintolinnana ja sotilaallisena linnana on näin tullut kuvatuksi. Finland. Vänd sn, Saaris, Tavastehus. Kartor och ritningar utan känd proveniens m.f. nr 445. SRA.

lillisiin veroihin ja edellytti tullitulojen kartuttamista.¹¹ Sitä varten oli perustettava uusia kaupunkeja, mikäli vain olosuhteet sen sallivat. Kaupungin perustamisen edellytys oli, että paikkakunnalla itsellään oli sekä tuotanto- että markkina-alue.¹² – Voidaan sanoa Oxenstiernan olleen oman aikansa modernisti.

Suomen oloihin kenraalikuvernöörinä syvästi vaikuttanut kreivi Per Brahe edusti vanhaa aateluuskäsitettä. Hänelle aatelin privilegit olivat loukkaamattomia, mm. kaikenlainen vero- ja tullivapaus. Hän ei uskonut välillisten verojen voimaan, vaan valtakunnan varallisuus perustui hänen mukaansa maahan ja talonpoikien maaverovelvollisuuteen.¹³ Kaupan sääntelyä hän ei toki vastustanut. Hän vain kannatti sitä puhtaasti käytännöllisistä syistä, yleisen järjestyksen vuoksi. Kaikkiaan hän olikin hyvin käytännöllinen hallintovirkamies.

Kotimaankaupasta kerättävä pikkutulli sekä muut toimintamaksut ja välilliset verot nostettiin etusijalle valtion talouden kohentamisessa valtaisten sotamenojen paisuessa jatkuvasti.¹⁴ Tähän verotettuun kauppaan ei luettu sitä vaihtotoimintaa, jota maalaiset keskenään kävivät omilla tuotteillaan. Sen rajoittamiseen tai verottamiseen ei pyritty. Järjestelmällä pyrittiin sen sijaan kokonaan lopettamaan sellainen kauppa, jota maalaiset keskenään tai kaupunkien kauppiat luvattomina aikoina ja luvattomissa paikoissa maalaisten kanssa kävivät välitettävillä tuotteilla tai hankkiakseen tavaraa välitettäväkseen. Poikkeuksena olivat vain Käkisalmen läänin maakauppiat, joiden traditionaalisiin oikeuksiin ei katsottu voitavan yhtäkkiä ja täydellä ankaruudella puuttua.¹⁵

Vuonna 1637, jolloin Per Brahe saapui kenraalikuvernööriin Suomeen (Pohjanmaa ei kuulunut hänen toimialueeseensa), kreivin Suomessa oli kaksi täysin tapulioikeuksin varustettua kaupunkia, Turku ja Viipuri. Ne saivat rajoittamattomasti käydä ulkomaankauppaa. Kahdella kaupungilla, Porvoolla ja (vanhalla) Helsingillä, oli rajoitetut tapulioikeudet. Kenraalikuvernöörinkunnan yläkaupunkeja olivat Salmi (perustettu 1632), Sortavala (1632) – ne eivät toimineet – Käkisalmi, Tammisaari, Naantali, Uusikau-

11. *Odbner*, s. 265. Kansleri Axel Oxenstiernasta ei ole olemassa yhtään kokoelämäkertaa tai hänen talouspolitiikkansa analyysia.

12. *Sven Erik Åström*, *Anlagda städer och centralortssystemet i Finland 1550–1785* (De anlagte steder på 1600–1700-talet. Urbaniseringsprocessen i Norden 2. Oslo 1977.) "Ennakkopainos": Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tutkimuksia 9 (1977), s. 18 viite 1. Saarenheimon käsitys (ilman viitteitä) on, että kauppa ja kaupunkien perustaminen nojasivat yksinomaan erioikeuksiin, ei tuotannollisiin edellytyksiin, kuten ympäristöön ja asemaan. *Mikko Saarenbeimo*, *Savonlinnan kaupunki 1639–1812*. Savonlinnan kaupungin historia I (Helsinki 1939), s. 161.

13. *Odbner*, s. 267, jossa viite "Rädsprot. d. 17 Aug. 1635 o 5. Julii 1636"; *Armas Luukko*, *Suomen historia 1617–1721*. Suomen historia VIII (Porvoo – Helsinki 1967), s. 50–51, 268–271.

14. Tullien ja muiden välillisten verojen ja maksujen todellista tuottoa on viime aikoina systemaattisesti analysoitu. Ks. esim. *Palmin* julkaisemat taulukot (mt.).

15. Valtaneuvoston kirjeitä kenraalikuvernöörille ja maaherroille – 1636–1640 –, erityisesti HKM Brahelle 3.4.1638. Julk. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 292–293, 300, 315–316, 332; *Luukko* 1967, s. 108; *Odbner*, s. 181.

punki, Rauma ja Pori.¹⁶ Ne kaikki sijaitsivat rannikolla, kun ”Laatokanmeri” otetaan huomioon. Sisämaassa ei minkäänlaisia privilegioituja kaupunkeja ollut, asutustaajamia jokunen kylläkin.

Kreivin työteliäs kevät

Kreivi Per Brahen valtuutus¹⁷ kenraalikuvernööriksi sisälsi hyvin yleiset toimintaohjeet. Ne painottuivat käytännön toimiin ja keskittyivät talousasioihin: viidestä kohdasta kolme koski taloutta; muut kaksi lakia ja järjestystä sekä sotaväkeä. Marras-joulukuun 1637 kirjeenvaihtokin Valtaneuvoston ja Brahen välillä käsitteli nimenomaan talous- ja postiasioita.¹⁸ Tammikuun 1638 alussa Brahe kuitenkin jo puuttui oikeusasioihin, lainlukijoiden kehnotteen.¹⁹ Ilmeisesti tämä kysymys oli aivan erityisesti esillä heti alkuaikoina Turussa, vaikka *Luukko* huomauttaa, ettei heidän huonouttaan tule pitää yleisenä totuutena.²⁰

Tammikuun 20. päivänä 1638 Brahe lähti puolisoineen ja seurueineen ensimmäiselle Suomen-kiertomatalleen. Mukana olivat sekä hänen henkilökohtainen sihteerinsä ja kirjurinsa että kanslian virkasihteerit, jo edellisen kenraalikuvernöörin aikana palvelleet Jöns Schmidt.²¹ Seurueen kokoonpano osoittaa Brahen käytännöllistä mieltä: matkalla aiottiin työskennellä ahkerasti. Itse matka,²² samoin kuin myöhemmätkin, kertoo, kuinka perusteellisesti Brahe tahtoi tehtävänsä täyttää ja sitä varten tietoja ja kokemuksia hankkia. Siitä, kuinka paljon kirjallista ja karttamateriaalia hän oli ennakkoon tai Turussa oleskelunsa aikana tutkinut, ei ole tietoa. Kovin paljon kartta-aineistoa ei vielä ollut valmiina, olihan pitäjänkartoitus vasta aluillaan. Kirjallista aineistoa sen sijaan oli kyllä runsaasti olemassa.

Suullista tietoa Brahe on Turussa saanut virkamiehiltä ja muulta seurapiiriltään. Maa-herran vaihtuminen Varsinais-Suomessa juuri näinä aikoina vähensi tietysti informaatiomahdollisuuksia.²³ Sen sijaan Turun hovioikeuden presidentti Jöns (Juho) Kurki on varmasti ollut merkittävä informantti ja vaikuttaja juuri tämän matkan alussa. Se käy implisiittisesti ilmi Kurjen kirjeistä Brahelle vuodenvaihteessa 1637–38.²⁴

16. *Aström* 1977; *Raimo Ranta*, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keski-ajalta 1870-luvulle (Vantaa 1981).

17. Kopio: Regeringens Fullmägt för Gr. P. Brahe å General Guvernörskapet i Finland. Stockholm d. 27. Oct. 1637. Miscellanea n:o 109. E 8236. Skoklostersamlingen. SRA. Julk. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 42–44. Brahen tätä ensimmäistä kenraalikuvernööriä marraskuusta 1637 heinäkuuhun 1640 on hieman luettelomaisesti selvittänyt pro gradu -tutkielmassaan *Rinta-Paavola*.

18. *Karl Tigerstedt*, Bref från generalguvernörer och landshöfdingar i Finland förnämligast under drottning Kristinas tid. Första häftet (Åbo 1869), s. 14–19; *Tigerstedt* 1849–1850, s. 298–299. Lähes kaikki Brahen Suomen-kaudellaan saamat ja lähettämät viralliset kirjeet ja patentit on kopioitu aikanaan nidokseen *Ankomme och Affgångne breff ifron och till H. K. M. och dhe fem Collegiis i Sverige ifrån och till General Gouverneuren Höghwällborne Herre och Greffwen j Finland Greff Peer Brahe, för åhren 1637, 1638, 1639, 1640.* (Per Brahes Registratur 1637–1640). Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Sen sijaan yksityisluonteisia kirjeitä on useissa eri kokoelmissa. Brahen Axel Oxenstiernalle kirjoittamat kirjeet on julkaistu: *Axel Oxenstierna skrifter och brevexling. II afdelning. band 3* (Stockholm 1890).

19. Näkyy Valtaneuvoston vastauksesta 26.10.1638. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 84–86.

20. *Luukko* 1967, s. 282–285.

21. *Luukko* 1967, s. 277–278; *Nordmann* 1897, s. 114–116. Sihteerit aateloitiin myöhemmin nimellä *Rosenschilt*.

22. Matkoista: *Nordmann* 1897; *Nordmann* 1894; *Wrede*; *Lindeqvist*; *Saarenheimo*; useat muut paikallishistoriat. Brahen omat kertomukset: keväätalven 1638 matka: päiväys 10.7.1638 Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; päiväämätön kopio *Skrivelser till Kungl. Maj:t Kristinas tid. 1633–1654*. Brahe, Per. SRA; julk. päiväämätömänä *Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI – Nya handlingar 21*, s. 427–442; *Suomi 1855*, s. 111–122; *Finlands Allmänna Tidning 1850*. Kesän 1639 matka: päiväys 24.9.1639 Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; julk. *Nordmann* 1894. Kertomuksen hallinnosta koko ajalta Brahe esitti Valtaneuvostolle 25.8.1640. *Svenska Riksrådets protokoll VIII. 1640. Handlingar rörande Sveriges historia. tredje ser.* (Stockholm 1895), s. 226–228. *Nordmann* 1897, s. 141–142. Brahe mainitsee matkoista muistelmassaan. *Grefve Per Brahes Tänkebok efter dess i Skoklosters Bibliotek förvarade originala handskrift. utgifven af D. Krutmejer* (Stockholm 1806), s. 46.

23. 1637 Bror Andersson Rälambin tilalle tuli Melchior Falkenberg. *Luukko* 1967, s. 280.

24. Jöns Kurck (7 kirjettä Laukosta) 15.12.1637–3.2.1638. *Grefve Per Abrahamsson Brahe. folio. Bref från Svenska Herrar, Embetsmän och diverse personer.* (n:o 38b). E 8165. Skoklostersamlingen. SRA. Viimeksi mainitussa kirjeessä, jonka Kurki lähetti Brahelle Hämeen linnaan tämän oleskelua hänen luonaan Laukossa, hän kutsuu kreiviä ”K. Broder” – aiemmissa kirjeissä on vain hyvin muodollinen ”H. General Gouverneuren” ym. Ks. myös *P. Kokkonen*, Jöns Kurki, elämä ja toiminta. *Laudatututkielma* (Helsingin yliopisto. 1962).

Brahen matka kulki kirjeiden yms. dateerausten perusteella pääpiirteittäin seuraavasti: Turku–Pirkkalan nimismiehentalo–Lauko–Hämeen linna–Hollola–Olavinlinna–Käkisalmi–Viipuri–Pähkinälinna–Nevanlinna–Viipuri–Vehkalahti–Porvoo–Karjaa–Raasepori–Tammisaari–(meritse) Turku. Turkuun seurue saapui 2.5.1638.

Vaikka matkan aikana kirjeysteys Brahen ja Valtaneuvoston välillä ei katkennut, Brahe tarvitsi palattuaan pari kuukautta aikaa valmistaa matkakertomuksensa. Se ei sitten ollutkaan pelkkä selostus, vaan sisälsi suuren määrän toimintaehdotuksia ja suunnitelmia.

Eräs kiinnostavimmista tässä Turussa 10.7.1638 päivätyssä kertomuksessa esiintyvistä seikoista on koulukysymys. Kuten Luukko huomauttaakin, se ei näkynyt lainkaan Brahen valtuutuksessa,²⁵ mutta on sittemmin hyvin merkittävässä asemassa hänen toiminnassaan. Ottaen huomioon Brahen hallinnollis-käytännöllisen luonteen on tämä selitettävissä seuraavasti. Jo ensimmäisellä matkallaan ja muutenkin Suomeen jo aluksi tutustuessaan Brahe oivalsi, että vain kouluttamalla suomalaisia voitiin saada pysyviä vaikutuksia aikaan maan talouselämässä. Nopea ratkaisu, tuoda muualta tarvittavat papit ja virkamiehet, olisi ollut vain lyhykestoinen hätäratkaisu. Hidas koulutustie sen sijaan aikaansaisi ajan kanssa pysyvän muutoksen sekä laiskoissa ja huolettomissa talonpojissa²⁶ (pappien esimerkin avulla ja avaamalla virkatie yritteliäille) että kotimaisissa virkamiehissä, jotka olisivat myös ”kotiseurakkaita” syntyperänsä vuoksi. – Samaa hidasta tietä Brahe suosi myös ortodoksipappikysymyksessä,²⁷ mikä kylläkään ei tuottanut juuri tulosta.

Koulutus- ja kirkkoasian ottaminen heti kertomuksen alkuun ei johtunut prestiiseikoista, kirjeenkirjoittamistavasta, vaan siitä, että Brahe katsoi asian perustavanlaatuisiksi. Sitä paitsi myös kansleri Oxenstierna oli kovin kiinnostunut koulutuksesta ja kuten Brahe juuri käytännöllisistä syistä.²⁸ Oli siis järkevää aloittaa näin.

Seuraavaksi Brahe käsitteli hallintoa, mm. Viipurin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänin jakamista kahtia, ja sen yhteydessä ve-

roparseelien monimutkaisuutta. Näiden yhdistäminen osoittaa hänen mieltäneen parseeli-ongelman nimenomaan hallinnolliseksi.

Kolmantena pääkohtana tulivat kauppaasiat. ”Jokaisella maa-alueella (landsort) ja jokaisella tapulikaupungilla tulisi olla hyvät markkinat.” Niinpä oli perustettava kolmet markkinat ylämaahan, Ylä-Satakuntaan, Hämeen linnan luo ja Olavinlinnan luo. Kolmanneksi tapulikaupungiksi sopi Sandö, jota Valtaneuvosto oli esittänyt 14.12.1637²⁹ – Helsinki ja Porvoo alennettakoon (pikku)kaupungeiksi.

Markkinoiden ehdottaminen Ylä-Satakuntaan, Hämeeseen ja Savoona on tulkittava niin, että Brahe ei katsonut sisämaassa olevan niin paljon kaupallista kapasiteettia, että kaupungeja, ”jokapäiväisiä markkinoita”, olisi kannattanut perustaa. Muuta perustetahan ei kaupungeille ollut – hallinto ei niitä tarvinnut, ei myöskään koulutus. Tämän osoittaa se, että maaherran residenssi Hämeen linnassa ei näy vaatineen kaupunkia, ja se, että pikkulastenkouluja suunniteltiin ja perustettiin myös maaseudulle.³⁰

Seuraavaksi Brahe käsitteli sotailiasta, sitten maanjakokysymystä ja veronmääritystä. Pikkutullien kantoa ja olemassa olevien kaupunkien oloja esiteltiin seuraavaksi. Maan laajuus ja vaikeakulkuisuus jakoi maan pahasti eristyviin osiin. Kulkuyhteyksien parantamisella eri seudut saataisiin tiiviimmin yhteen. Kanavointi oli suositeltavaa ja Brahen mukaan helppoa.

Kirjeen loppu oli omistettu kansan kuvaukselle. Vaikka Brahe puhuu juoppoudesta ja laiskuudesta, on sävy ymmärtävä ja optimistinen. Tämä selittyy nimenomaan Brahen koulutususkolla.

Yksi syy Brahen kertomuksen hitaaseen valmistamiseen oli se, että kesäkuussa 1638 saapui Suomeen postilaitosta järjestämään Bernhard Steen von Steenhusen.³¹ Suomen postin tarkoituksena oli varmistaa virka- ja varsinkin sotilaskirjeiden nopea kulku kaikissa olosuhteissa Tukholman ja Baltian välillä sekä Suomen sotilaallisesti ja hallinnollisesti tärkeimpien paikkojen kesken. Viimeksi mainitut olivat Turku, Helsinki Tallinnan läheisyyden vuoksi ja Viipuri.

Steen von Steenhusenin valtuutuksessa

määriteltiin postireitit. Ne olivat Tukholma–Turku, Turku–Oulu (ja edelleen Pohjanlahden ympäri), Turku–Hämeen linna–Viipuri–Käkisalmi–Narva (ja edelleen Liivimaalle), Turku–Helsinki, Helsinki–Viipuri, sekä Helsinki–Tallinna (meritse). Brahen tuli avustaa postipäällikköä reittien perustamisessa.

Steen von Steenhusen oli vain läpikulumatkalla Liivimaalle. Hän ehti lyhyen oleskelunsa aikana saada kuitenkin aikaan Tukholma–Turku ja Turku–Helsinki-reitin.³² Muu jäi Brahen ja muiden Suomen viranomaisten tehtäväksi. Postiverkostoa laajennettiin heti: pääreitti Helsinki–Viipuri sekä sivureitti Helsinki–Hämeen linna. Jo seuraavana vuonna eli 1639 pantiin toimeen reitit Turku–Hämeen linna ja Viipuri–Olaulinna.³³

Hämeen linnan ja Helsingin välisen varhaisen postireitin selitykseksi on esitetty hallintoa: Hämeen ja Uudenmaan maaherran residenssi oli Hämeen linnassa. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa syy. Hämeen linna oli myös merkittävä sotilaskeskuspaikka, jota kautta sotaväkeä kerättiin etelään lähetettäväksi. On hyvin uskottavaa, että reitillä oli siis myös merkittävä militääritarkoitus. Tähän viittaa sekin, että Hämeen linnan – kuten Olavinlinnan – postivirkailijat olivat linnan henkilökuntaa, eivät maaherran.³⁴

Hämeen yhteyksiä Helsinkiin korostettiin muutenkin. Maantie Hämeestä Helsinkiin määrättiin tasoitettavaksi ja levennettäväksi³⁵ ja Sandöön kehittämistä perusteltiin koko ajan Hämeen kaupalla.³⁶

24.7.1638 Valtaneuvosto kirjoitti Brahelle vastaanottaneensa tämän selostuksen.³⁷ Se oli kuitenkin niin monipuolinen, että sitä aiottiin käsitellä perusteellisesti myöhemmin ja vasta sen jälkeen vastata siihen. Vain kaksi asiaa katsottiin niin kiireellisiksi, että niihin piti heti puuttua: lainlukijoiden puute ja upseerien kehnous. Lainlukijoiden asia oli ollut jo aiemmin esillä Brahen kirjeissä,³⁸ ja kun perussyy oli valtaneuvoksien itsensä – hehän olivat laamannin ja kihlakunnan tuomarin viroissa ja siis heidän sijaisistaan oli kysymys³⁹ – ei ihme, että asia pyrittiin hoitamaan nopeasti ja siististi. Up-

seerien huonous taas heikensi valtakunnan sotilasmahtia, joten se oli hyvin ajankohdainen ja kiireellinen asia sekin.

Odottamatta vastausta Brahe ryhtyi kertomuksensa toimintaehdotuksia toteuttamaan. Hän antoi 25.7.1638 patentin Tammerkosken kaksille vapaamarkkinoille, siis Ylä-Satakuntaan.⁴⁰ Taustana oli seudulla jo aiemmin käyty markkina- ja muu kauppa. Porilla oli ollut Harjussa yksityismarkkinat,

25. Luukko 1967, s. 277.

26. Brahen luonnehdinta 10.7.1638 -kertomuksessa.

27. Nordmann 1897, s. 130–131. Asiaa koskevia kirjeitä Tigerstedt 1869, s. 72–78. HKM Brahelle 19.6.1640. Tigerstedt 1849–1850, s. 407.

28. Odbner, s. 174–175, 326–327, 376–377.

29. Valtaneuvosto Brahelle 14.12.1637. Tigerstedt 1849–1850, s. 298–299.

30. Saarenheimon esittämä perustelu Savonlinnan kaupungin perustamisajankohdalle, että kaupunki on täytynyt perustaa ennen koulua, ei pidä paikkaansa: pikulastenkouluja suunniteltiin perustettaviksi myös maaseudulle. Saarenheimo, s. 127–129.

31. Steen von Steenhusenin valtuutus 2.6.1638 ja Valtaneuvoston kirje asiasta Brahelle 2.6.1638. Tigerstedt 1849–1850, s. 89–93. Jukka-Pekka Pietiäinen, Suomen postin historia I (Helsinki 1988), s. 41–45; Eino Jutikkala, Ruotsin vallan aika. Suomen postilaitoksen historia 1638–1938. I (Helsinki 1938), s. 53–55.

32. Steen von Steenhusenin kertomus (Suomen) postista – ns. postirulla – elokuu 1638. alkuperäisen kopio 1600-luvulta: Kammarkollegii arkiv. Fragmenter af arkivalier mm. SRA. Julk. L. W. Faqerlund, Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland. Åland VIII (Helsingfors 1925), s. 87–92.

33. Jutikkala, s. 56–57.

34. Pietiäinen, s. 45.

35. Valtaneuvosto Brahelle 30.10.1638, saap. 3.12.1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. julk. K. G. Leinberg, Bidrag till kannedom af vårt land. V (Jyväskylä 1890), s. 28–29.

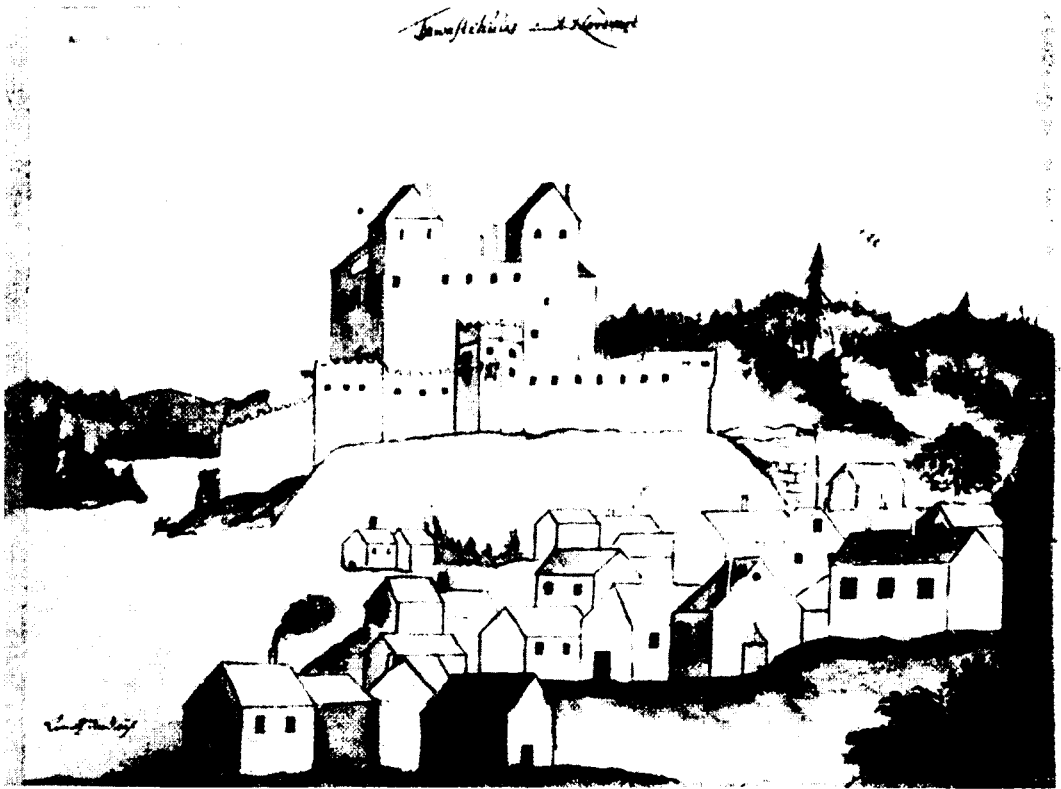
36. Åström 1977, s. 15; Sandöön – ja muita ”Helsinki”-kaupunkeja koskevat kirjeet Tigerstedt 1849–1850, s. 298, 307, 320, 323, 333, 335, 338, 344; Tigerstedt 1869, s. 38–39.

37. Riksregistratur 1638 Julii-Dec. fol. 714–715v. SRA; Tigerstedt 1849–1850, s. 83–84. Brahen registraturassa ei ole tällä kertaa saapumisaikaa ilmoitettu, joten ei tiedetä, milloin Brahe sai tämän kirjeen. Aikaa on voinut kulua ehkä pari viikkoa allekirjoituksesta.

38. Brahe Valtaneuvostolle 22.11.1637, 3.1.1638, 20.4.1638. Tigerstedt 1849–1850, s. 84–89. Riksregistratur 1638 April – Juni fol. 931–932, 952, 953. SRA; Saarenheimo, s. 125.

39. Nordmann 1897, s. 124; Luukko 1967, s. 283–285.

40. Patent anlagande Marknader j Tammerkäski. Åbo Slätt den 25 Julij 1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. – Tutkimuksissa esiintyvältä päivältä 30.7.1638 ei löydy patenttia. Quist, s. 45–46; Ranta 1975, s. 298; Jokipii, s. 673; Lindholm, s. 89, viite 5.

Erik Jönsson Dahlbergin 1600–1700-luvun vaihteessa julkaisema luonnospöytä Hämeen linnasta on piirretty 1600-luvun lopulla. Etualalla näkyy talorykelmä. Vaikka kuva ei voi pitää täysin realistisena, osoittaa se kuitenkin, että kaupunki oli kovin pieni ja mitätön. Useimpiin taloihin on sentään piirretty savupiippu! Dahlberg, Erik Jönsson, Suecia Antiqua et Hodierna I–III. Paris – Stockholm 1667–1716. Julk. mm. Knut Drake, Die Burg Hämeenlinna in Mittelalter. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 68. Helsinki 1968, s. 26.

mutta kaupan se oli menettänyt turkulaisille, jotka hallitsivat niitä täysin.⁴¹ Markkinoiden määrääminen vapaiksi oli siis tukitoimi Porille,⁴² Raumalle ja Uudellekaupungille – vaikka Brahe olikin perustellut markkinoiden perustamista nimenomaan tapuli-kaupunkien tarpeilla.

Tammerkosken markkinoiden perustaminen heti kesällä 1638 osoittaa Brahen luottaneen siihen, että hänen ehdotuksensa hyväksytään. Toinen seikka on hänen valtuutuksensa laajuus: sen perusteella hänellä oli oikeus päättää yksin tällaisista asioista. Turun kaupungin tarvitsemat Tammerkosken markkinat Brahe katsoi kiireellisimmiksi. Hämeen linnan markkinat saivat odottaa, eihän Sandöön tapuli-kaupunkiaan ollut vielä konkreettisesti olemassa. Viipu-

rin kauppa ei myöskään tarvinnut pikaista apua, kulkihan tavara sinne muutenkin kohtuullisen hyvin. Varmaan myös turkulaiset pääsivät parhaiten vaikuttamaan linnassaan asuvaan kenraalikuvernööriin,⁴³ eikä Vesilahden Laukon herra, Hovioikeuden presidentti Jöns Kurki liene ollut toimeton tässä asiassa. Olihan Tammerkosken seutu Laukon luonnollinen kaupankäyntipaikka.

Kansleri sanelee

Lokakuun 11. päivänä 1638 Valtaneuvosto käsitteli Brahen kertomuksen kokouksessaan.⁴⁴ Läsna olivat drotsi Gabriel Gustafsson Oxenstierna, marski Jacob De la Gardie, kansleri Axel Oxenstierna, sekä herrat Pär Banér, Clas Flemingh, Matthias Soop ja Gustaf Horn.

Brahen selostuksen alkuosan ehdotukset, koulu- ja papistokysymykset, hyväksyttiin sellaisenaan, samoin suurten läänien jakaminen ja alimaaherrojen asettaminen.⁴⁵ Huonojen voutien ja lainlukijoiden ongelmasta katsottiin selvittävän hyvällä palkalla. Keskustelua sen sijaan herättivät kamarioikeuden perustaminen, veroparseelien käyttöpa ja lajien vähentäminen, maan uusi verollepano, Sandöön kaupungin asukkaat ja linnoittaminen, sotilasasiat, Pohjanmaan purjehdusoikeudet sekä markkinapaikat.

Markkinapaikoiksi hyväksyttiin Hämeen linna ja Olavinlinna. Brahen ehdottamaa Ylä-Satakuntaa ei mainittu. Tämä voi johtua siitä, että Tammerkosken patentin kopia oli jo saapunut Tukholmaan tai näiden markkinoiden perustamisesta tiedettiin muuten.⁴⁶ Lisäksi esitettiin, että Brahen tulisi innostaa väkeä Hämeessä kauppaan ja manufaktuuriin.

Brahelle lähetetty vastauskirjelmä (allekirjoitettu 18.10.1638)⁴⁷ poikkeaa jonkin verran käsittelykokouksen pöytäkirjasta. Ensinnäkin ”alimaaherrat” ovat muuttuneet ”maaherroiksi”, toinen Savoon ja toinen Uudellemaalle, ja heidän toivotaan osaavan myös paikallista kieltä suomea. Toisekseen veroparseelivähennystä tulee ensin kokeilla muutamalla seudulla ja tehdä päätös vasta sen jälkeen. Kolmanneksi Sandöön kaupungin perustamiseksi kerrotaan paikalle lähetettävän suunnitelman (*dessein*) sekä pormestarin, Anders Larsson Ehrendtin. Ja neljänneksi: omat maaseutumarkkinat ovat kullekin seudulle ja tapulikaupungille tarpeen – juuri Brahen esittämin perustein – ja niiden paikat valitkoon Brahe. Mutta lisäksi hänen tulee saada väkeä asettumaan Hämeen linnan luo ja muodostamaan sinne yläkaupunki estämään maakauppaa.

Kirjelmän lopussa todetaan, että suomalaisten laiskuuteen ja juoppouteen ei todellakaan voi nopeasti puuttua. Pappien hyvän esimerkin tulee antaa vaikuttaa ja sitä valvokoot piispat!

Hämeen saama erityishuomio vaatii selityksen. Mistä johtui, että siellä oletettiin olevan potentiaalia niin kauppaan kuin teollisuuteen? Pellavako? Yksikään tuon ajan ruukki ei sijainnut Hämeessä. Malmilöytö-

huhuko? Jokin erityistaito tai -tuote? Kun näet verrataan emo-Ruotsin kaupunginperustamisista⁴⁸ Hämeen tilanteeseen, on silmiinpistävä juuri Hämeenlinnan kaupungin motiivittomuus. Aivan säännönmukaisesti Ruotsin puolen tämän ajan uudet kaupungit on perustettu palvelemaan ruukkiyhdyskuntia. Asutustaajama, jollainen ruukkiyhdyskunta oli, vaati palveluelinkeinoja, siis kaupunkielämää. Sellaista Brahen kehoitettiin nyt Hämeeseen luomaan – mutta mitä varten tai mihin tukeutuen?

Mikä tai kuka sai aikaan, että lopulliseen vastauskirjeeseen asiat muotoiltiin näin? Kuka pani Brahen perustamaan Hämeenlinnan kaupungin?

Luukko esittää, että hyvin usein kansleri Axel Oxenstierna itse muotoili Valtaneuvoston ja holhoojahallituksen päätökset kokouksesta kirjelmäksi.⁴⁹ Todennäköisesti perusteena on se, että kanslerilta on säilynyt parisen sataa omakätistä asialistaa, joista jotkin on voitu tunnistaa tiettyyn kokoukseen liittyviksi.⁵⁰ Aikakauden muiden vai-

41. *Quist*, s. 45; *Jokipii*, s. 648.

42. Brahe teki meritse matkan Poriin kesällä 1638, muistelmien mukaan heinä-elokuussa. Tärkeä s. 44. Registratuurassa on lähteneet kirjeet 10.7. ja 23.8.1638 kopiaitu peräkkäin, mikä vahvistaa ajoituksen. Tammerkosken markkinoiden patentti ei siis ole Porin-matkan seuraus, Brahen kannanotto Uudenkaupungin, Rauman ja Porin purjehdusoikeuksiin 23.8.1638 sen sijaan on. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

43. *Lindholm*, s. 65.

44. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 324–326.

45. Luultavasti väärinkäsityksestä tai tahattomasta virheestä johtuu, että toinen alimaaherra osoitettiin Sandööhön Uuttamaata varten ja toinen Hämeeseen, eikä siis Savo varten Olavinlinna.

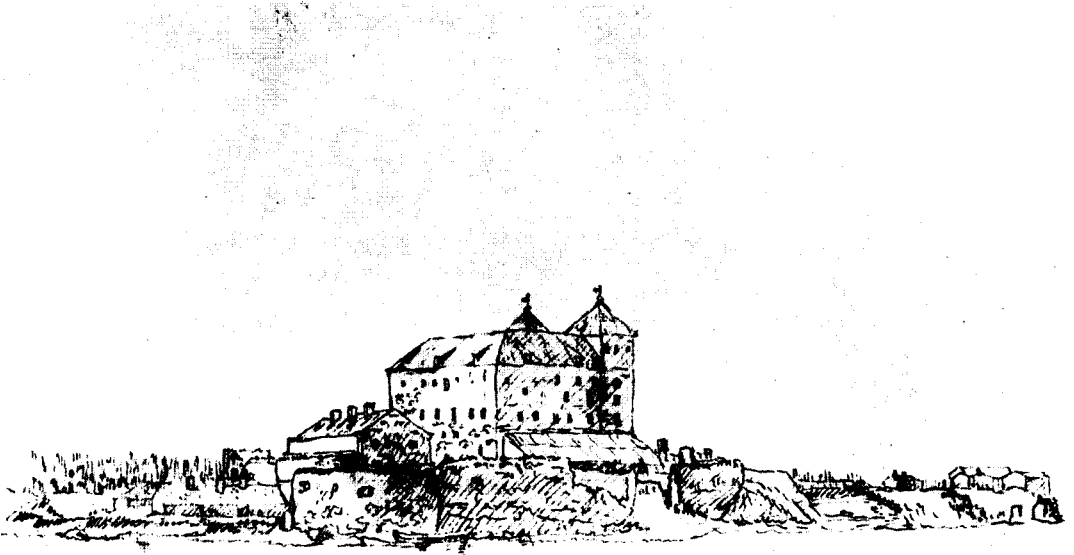
46. Mitään todistetta tälle ei ole löytynyt, mutta normaalitapoihin lienee kuulunut, että uusista erioikeuksista tiedotettiin. Tätä vastaan puhuu kuitenkin eräs myöhempi toimi: ks. Turun kirjelmän v:ita 1640 saama vastaanotto artikkelin loppupuolella.

47. Valtaneuvosto Brahelle 18.10.1638. Riksregistratur 1638 Julii – Dec. fol. 898–903v. SRA; Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Kirje on kopiaitu tähän rekisteriin 3.12.1638. Julk. Åbo Tidningar 10., 17., 24. ja 31.1.1782.

48. Hämeenlinnan ajallinen rinnakkaiskaupunki on esim. Avesta. Se perustettiin Säterin ruukkia varten 1641. *Gustaf Nerman*, Avesta. Dess uppkomst och utveckling (Uppsala 1912).

49. *Luukko* 1967, s. 31–32.

50. Axel Oxenstiernas brevveling. Ser. A: IX. Egenhändig föredragslistor. E 552. Oxenstierna-samlingen. SRA.

Muhkea Hämeen linnan maisemakuva 1700-luvun puolivälistä osoittaa hyvin, kuinka pienestä kaupunkipahasesta linnan kupeessa edelleen oli kysymys. Kuva voidaan pitää hyvin realistisena. Tuntematon piirtäjä, 1740–1783. Originaali Fagervikin kartanon arkistossa. Kuva MV, Hämeen linna.

kuttajien henkilöarkistoista ei vastaavaa ole löytynyt. Myös säilyneissä konsepteissa on kanslerin itse tekemiä korjauksia. Muutenkin tiedetään kanslerin pitäneen langat mieluiten omissa käsissään.

Yksi kanslerin listoista on tunnistettu, joskin kysymysmerkin kera, Brahen kertomukseen liittyväksi. Siinä on 1–5 sanan rivein lueteltu Brahen kirjeen pääkohdat. Sen perusteella – ja kun vastauskirjeen konseptia ei löydy eikä siis siitä näy kanslerin omia korjauksia – ei voi sanoa, että kansleri olisi sanellut vastauksen. Hyvin mahdollista se kuitenkin on. 17.10.1638 Valtaneuvoston iltapäiväistunnossa oli pöytäkirjan mukaan läsnä vain kansleri ja silloin ”luettiin sen Kreivi Pär Brahelle (menevän) vastauksen konsepti”.⁵¹ Ainakin hän on siis täysin hyväksynyt muotoilun.

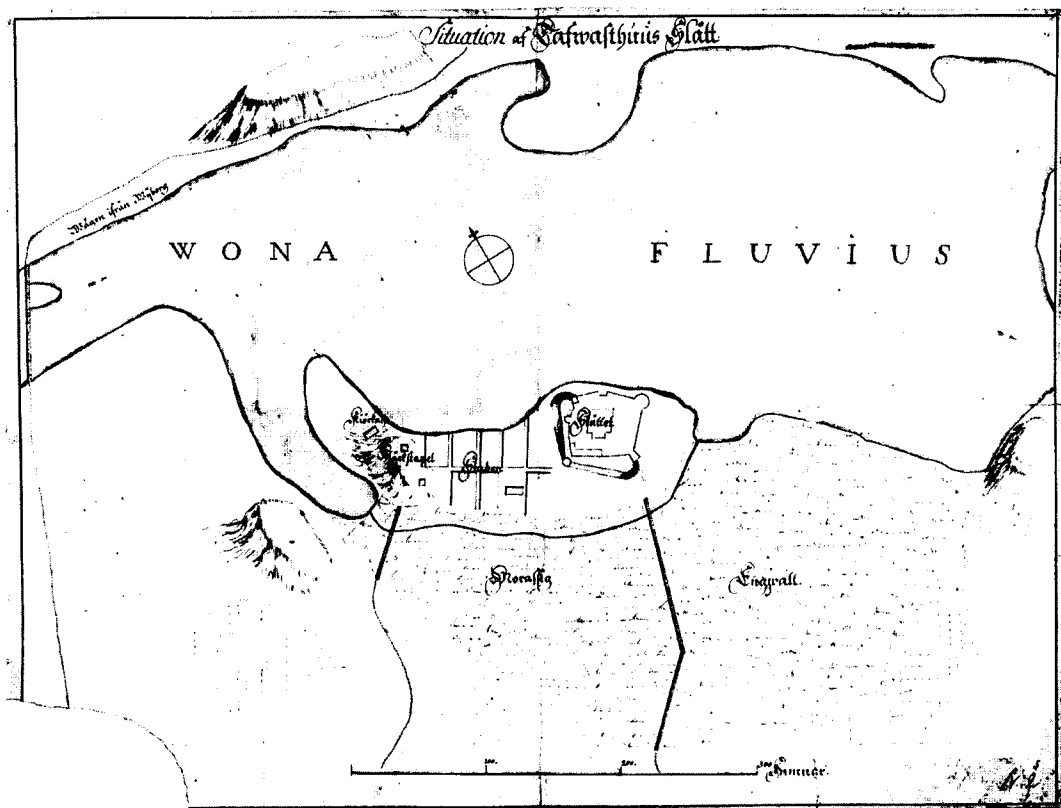
Mainitun muistiinpanolistan kiinnostavin kohta on se, että kaupankäynnissä korostetaan kaupungissa käyntiä. Tämä näkyy myös muissa tämän ajan Valtaneuvoston

kirjeissä, esimerkiksi aiemmin mainitussa Turulle 20.3.1638 lähetetyssä.

Brahelle lähteneen vastauskirjeen ovat allekirjoittaneet Matthias Soop drotsin puolesta, marski Jacob De la Gardie, kansleri Axel Oxenstierna, Clas Flemingh amiraalin puolesta ja veromestari Gabriel (Bengtsson) Oxenstierna. Se on siis koko hallituksen hyväksymä. Vain allekirjoittanut veromestari ei ollut kertomuksen käsittelykokouksessa paikalla, muut kyllä. Voidaan siis uskoa, että vastauksen sanamuoto ei merkittävästi poikennut koko Valtaneuvoston tahdosta. Kirjelmä saapui Brahelle Turkuun vasta joulukuun alussa 1638.

Makean maljan katkera pisara

Valtaneuvoston vastauksen vaikutus on kiinnostava. 10.12.1638 Brahe kirjoitti holluhoojahallitukselle ilmoittaen kohteliaasti saaneensa sen ja alkavansa heti sitä toteuttaa.⁵² Tyytyväinen hän ei varmaan kuitenkaan ollut. Kovasti odottamaansa kamari-

1600-luvun loppuun ajoittuva Hämeen linnan sijaintikartta kuvaa myös uuden kaupungin asema-kaavan. Kirkko ja kellotapuli on piirretty, samoin suon takana olevia peltotilkkuja. Kovin suurta paikallistuntemusta ei osoita se, että veden virtaus on nuolilla merkitty väärään suuntaan! Hämeenlinnan kaupunkia ei todellakaan tunnuttu. Situation of Tafwastebhus Slätt. Utländska kartor. Stads- och fästningsplaner. Finland. Tavastehus nr 195. SKrA.

oikeutta Brahe ei saanut.⁵³ Monet muutkaan asiat eivät menneet hänen tahtonsa mukaan.

Vastauksessa olevat tehtävät Brahe kuitenkin suoritti. Hän lähti taas tammikuussa 1639 matkalle halki Sisä-Suomen.⁵⁴ Hämeen linnassa 19.1.1639 hän kirjoitti Hämeenlinnan pikkukaupungin patentin,⁵⁵ niin kuin oli käsketty. Hämeeseen hän sen sijaan ei perustanut muita markkinoita, vaikka vastauskirje sanatarkasti olisi ollut niin luettavaissa.

Matka jatkui Olavinlinnaan, missä Brahe oli ainakin 4.–13.2.1639. Tällöin hän lienee perustanut Savonlinnan pikkukaupungin. Toisin sanoen hän ratkaisi Savon alueen markkinakysymyksen samoin kuin hänen oli täytynt se ratkaista Hämeessä. – Savon-

linnan ensimmäinen patentti ei ole säilynyt, joten tarkkaa aikaa, edes vuotta, ei varmuu-

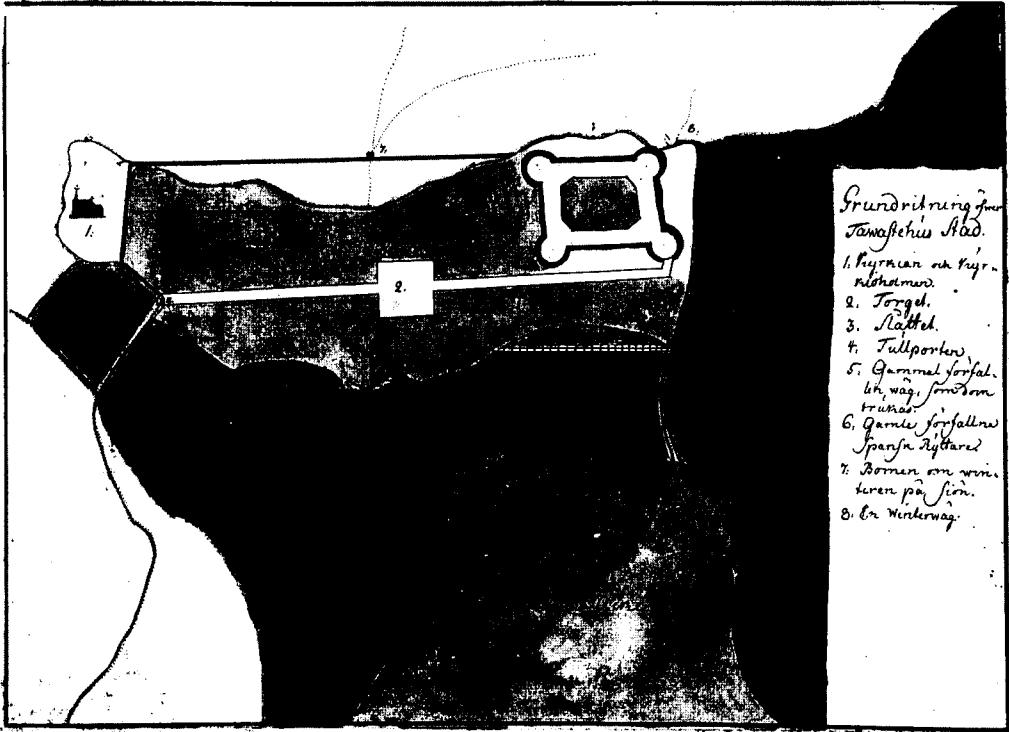
51. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 229–230.

52. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

53. Brahe Valtaneuvostolle kamarioikeudesta 1.10.1638. Kammarkollegiets kansli. Inkomna handlingar. Brev och suppliker. 1638. E II a vol. 88. SRA. – saapumismerkintä 29.10.1638.

54. *Wrede*, s. 4–5. Matkareitti: Turku–Somero–Tammela–Lehijärvi–Hämeenlinna–Asikkala (23.1.1639) – Stora-by, Sysmä–Koskipää, Hartola–Olavinlinna–Käkisalmi–Viipuri–Vilajoki–Pyhtää–Porvoo–Helsinki–Kirkkonummi–Karjaa–Alamalmi–Alamalmi–Perniö–Halikko–Turku (1.4.1639).

55. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; kopio Kommercekollegiet. huvudarkivet. Städernas privilegier D VII a vol. 18. Tavastehus. SRA; kopio: Hämeenlinnan kaupungin privilegier. HMA. Julk. facs. Hämeenlinna. Luontoa ja elämää I. (Hämeenlinna 1938); *Leinberg* IV, s. 31.

Isonvihan jälkeistä jälleenrakennusta varten 1720-luvulla piirrettyä hieman kaavamaisista Hämeenlinnan kaupungin karttaa voidaan pitää hyvin realistisena linnan muotoa lukuun ottamatta. Vain tori ja pääkatu ovat merkitsemisen arvoiset. Vanhoja bajonneita espanjalaisia ratsuja on vielä jäljellä. Tie eli suon ylittävä kuivasilta Ojoisten pelloille on romautunut, mutta vielä käytössä. Vaikka sota tietysti oli kaltoin kohdellut kaupunkia, ei se ollut edellisellä vuosisadallakaan ehtinyt komeaksi kasvaa. Grundritning öfver Tavastehus Stad. Utländska kartor. Stads- och fästningsplaner. Finland. Tavastehus nr 196. SKrA.

della voi sanoa. – Ja kuten Hämeen linnassa myös Olavinlinnassa Brahe katsoi postin olevan tarpeen.⁵⁶

Muutenkin Brahe tuntuu suhtautuneen Savon ”kaupungistamiseen” yllättävän suopeasti. Vuoden 1639 kesämatkansa kertomuksessa hän sanoo, että kaupunkeja kannattaisi kyllä Suomeen perustaa, mutta varoen, koska asukkaita oli niin kovin vähän. Kuitenkin Pielisen rannalle sopisi vielä yksi.⁵⁷ Sinnehän hän sitten toisella kenraalikuvernöörikaudellaan kaupungin perusti, joskin heikoin tuloksin.⁵⁸

Patentin antamisen jälkeen Brahe näyttää menettäneen kaiken kiinnostuksensa Hämeenlinnan kaupunkia kohtaan. Hän ei mainitse sen perustamista 1640 Valtaneuvos-

tolle antamassaan koko hallintoaikansa toimintakertomuksessa,⁵⁹ ei 1641 Jönköpingsin kirkkoherralle tämän historiateosta varten lähettämässään toimintakertomuksessa,⁶⁰ eikä muistelmissaan, Tänkebokissa. Hämeen läänin maaherra Arvid Horn ei häntä myöskään muistuttanut kirjeessään, jossa hän valitteli Hämeen rahvaan huonoja oloja.⁶¹ Vasta toisella kenraalikuvernöörikaudellaan Brahen täytyi Hämeen kaupungin asiaan puuttua ja antaa sille uudet privilegit.⁶²

Hämeen linnan seutua Brahe sen sijaan ei unohtanut. Sinne perustamansa pikkulastenkoulun⁶³ hän mainitsee aina ”hyvien töitensä kertomuksissa”.

Kovin vakavasti ei valtakunnan hallitukseen Hämeenlinnan kaupungin mahdoli-

suuksiin suhtautunut. Vajaa kaksi viikkoa kaupungin perustamiskäskyn kirjoittamisen jälkeen Valtaneuvosto kehotti 30.10.1638 Brahea raivauttamaan yleisen maantien kärkeille ja vaunuille sopivaksi ”Hämeestä uuteen Sandöön kaupunkiin”.⁶⁴ Hämeenlinnan kaupunkia ei tien toisena päänä mainita! Valtaneuvosto ei myöskään antanut itse patenttia tai muuta perustamisasiakirjaa Hämeenlinnan kaupungille, vaikka Sandöön kaupunki sellaisen sai.⁶⁵ Vieläpä ”uuden Helsingin” siirron Sörnäisiin ja sitten Vironniemelle Valtaneuvosto päätti.⁶⁶ Myös Nye-

nin eli Nevanlinnan kaupungin se perusti ja nimenomaan kaupallisista syistä.⁶⁷ Pikku-lasten koulujen perustamisen, minkä Brahe erikseen sille kertoi, se ilmoitti hyväksyvänsä.⁶⁸

Vuoden 1642 valtiopäivillä ei Hämeenlinnan kaupunkia tunnettu. Helsingin kaupungin valituksessa pyydettiin erityisesti perustettavaksi ”useita markkinapaikkoja” ylös Hämeeseen kaupankäynnin virkistämiseksi. Valitukseen saatiin päätös, että maaherran on tutkittava markkinamahdollisuuksia nimenomaan Hämeen linnan luona ja

56. *Wrede*, s. 5; *Saarenbeimo*, s. 127–129, jossa viite: SRA, Städersnas besvär. Nyslott 1684. Siinä mainitaan kaupunki perustetuksi 1639. Asiakirjan nykyisnimitys: Städersnas skrivelser och besvär. n:o 98. Nyslott (Savolax Nystad). Riksdagsarkiv R 5334. SRA. Brahen julistus Suomen postista: Tavastehus 18.1.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; *Pietiäinen*, s. 45, 49.

57. *Wrede*, s. 5–6. Matkareitti: (Turku 24.5.1639 → Helsinki–Hämeenlinna–Olavinlinna–Liperin pogosta–Pielisjärvi–Kajaani–Oulunjärvi–Oulu–meritse ja maitse Pohjanmaan kautta–(Hämeen)Kyrö–Turku (heinäkuussa 1639). *Wrede* erehtyy sanoessaan, ettei kertomuksia tästä matkasta ole säilynyt. Brahe Valtaneuvostolle 24.9.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA; *Nordmann* 1894, s. 275–282.

58. Brahean kaupungin privilegiot 1652; kaupunki ”kuoli” 1670-luvulla.

59. Valtaneuvoston ptk 25.8.1640. Riksrådets protokoll VIII s. 226–228; *Tigerstedt* 1849–1850, s. 468–473.

60. *Wisingborg* 2.11.1641. *Tigerstedt* 1869, s. 78.

61. Arvid Horn Brahelle 1.9.1641. Grefve Per Abrahamsson Brahe. folio. Bref från Svenska Herrar (n:o 17). E 8143. Skoklostersamlingen. SRA.

62. Brahen memoriaali Hämeenlinnan pormestarille 12.3.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 132, jossa viite ”efter en afskr. i Palmsköldska saml. N:o 311. Topographica. Tom. LVIII. Finland – Tavastehus.”); Privilegiot 4.7.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 139, jossa viite kuten edellä; on 10.6.1661 vidimoitu kopio, jonka sanamuoto on lähes sama kuin 19.1.1639 -patentin.); Privilegiot 22.10.1650. (*Tigerstedt* 1869, s. 140–141, jossa viite kuten edellä; originaali: Städersnas acter 64. Tavastehus. Riksarkivet ämnessamlingar. SRA.); Privilegiot 12.6.1651. (*Tigerstedt* 1869, s. 151–152, jossa viite kuten edellä; kopio Städers acter 64. Tavastehus. Riksarkivet ämnessamlingar. SRA.). Kaikista edellä olevista on kopio myös: Kommersekollegiet, huvudserie. Städersnas privilegier D VII a vol. 18. Tavastehus. SRA. Brahella – tai Valtaneuvostolla – ei siis ole ollut niin aktiivista roolia Hämeenlinnan kaupungin perustamisessa, kuin Juhani Kostet kaupunkikarttatutkimuksensa antaa ymmärtää. Hänen esittämänsä kartta 7 (Utan känd proveniens nr 445, SRA.) ei ole kaupungin perustamista varten tehty mittaus, mikä näkyy siitä, ettei kaikkia siinä olevia piirteitä ole ollut konkreettisesti olemassa – ja toisia 1630-luvun piirteitä taas puut-

tuu. Mikäli se on L. Schroderuksen piirtämä – minkä Kostet perustelee uskottavasti – on se hänen tekemänsä kopio jostain vanhemmasta, todennäköisesti aivan 1600-luvun alussa tehdystä suunnitelmasta. Se, että en ole käsitellyt tätä karttaa ”Schroderus-karttaperhettä” koskevassa artikkelissani, ei johdu siitä, etten sitä olisi tuntenut, vaan siitä, että se ei kuulu ”perheeseen”. Tämän huomaa heti, kun vertaa piirrosten sisältöjä keskenään. *Juhani Kostet*, Cartographia urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien pikkulasten koulun patentti 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Monumenta Cartographica Septentrionalia I. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys ry (Rovaniemi 1995), s. 44–45, 96–98, 141–144.

63. Hämeenlinnan pikkulasten koulun patentti 20.1.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Kopioon on Tavastehus-sanan viereen marginaaliin merkitty vaihtosana Nyslott – eli samalla formulalla on Savonlinnan koulu perustettu, todennäköisesti paikan päällä helmikuun alussa 1639.

64. Valtaneuvosto Brahelle 30.10.1638, saapunut Turkuun 3.12.1638. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Julk. *Leinberg* V, s. 28–29.

65. 13.11.1638. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 284; *E. Ehrström*, Helsingfors stads historia (1640–1721) (Hfors 1890), s. 3; *And. Anton von Stiernman*, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sweriges Rikes Commerce Politie och Oeconomie Uti Gemen. II (Stockholm 1749), s. 180–181.

66. 29.5.1639. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 522; Valtaneuvosto Brahelle 30.5.1639, 29.10., 2.11. ja 24.11.1640. Riksregistratur Maj – Aug. 1639, Julii – Dec. 1640. SRA; *Suolabti* I, s. 263.

67. 18. ja 20.8.1638. Riksrådets protokoll VII 1637–1639, s. 284–285. Privilegiot 28.9.1638. *Ludvig W:son Muntbe*, Kongl. Fortifikationsens historia I. Svenska fortifikationsväsendet från nyare tidens början till inrättandet af en särskild fortifikationsstat år 1641 (Stockholm 1902), s. 534, jossa viite Öhlander, Ingermanlands historia och förvaltning. s. 87–90. Privilegioita ei ole löytynyt SRA:sta.

68. Brahe Valtaneuvostolle 22.4.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. Valtaneuvosto Brahelle 30.5.1639. Riksregistratur Maj – Aug. 1639, fol 430–431v. SRA. Saap. Turkuun heinäkuussa 1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA.

Hollolassa.⁶⁹ – Tästä ei ollut mitään pikaisia seurauksia.

Savonlinnan kaupunkia Brahe ei yhtä tyystin ”unohtanut”. Vuonna 1643 hän kysyi Savon maaherralta Henrik Flemingiltä, miten hänen perustamansa pikkukaupunki voi. Erityisesti Brahe toivoi maaherran edesauttavan Brahen hallitseman Wisingborgin läänin ja Savonlinnan välistä kauppa Viiipurin kautta.⁷⁰ – Hämeenlinnan kaupunki ei siis tarjonnut Brahelle itselleen mitään – siksiäkään sitä ei tarvinnut muistaa!

Kolmansien Brahen ehdottamien markkinoiden, Tammerkosken, jotka hän oli jo ehtinyt perustaa ennen Valtaneuvoston vastauksen muotoilua, kohtalo oli toinen.

Turkulaiset olivat innostuneet yläkaupunkiajatuksesta (1640) ja pyysivät saada sellaisen Ylä-Satakuntaan, Nokialle tai Tammerkoskelle. Hallitus siirsi asian tutkimisen kenraalikuvernöörille ja ilmoitti turkulaisille, että vasta tämän selvitettyä, onko sellaisen perustaminen maalle eduksi vai haitaksi, asiasta päätetään.⁷¹

Asia kuitenkin hautautui: Brahe ei koskaan ilmaissut siihen kantaansa. Hän oli vahvistanut Tammerkosken markkinoiden aseman kahdesti,⁷² se sai hänen puolestaan riittä. Kreivillä oli sitä paitsi jo kova kiire pois Suomesta.⁷³

Myöskään hallitukselle tai kanslerille kaupunkien perustaminen ei ollut varsinainen päähänpintymä ja niin Tampere sai odottaa syntymäänsä vielä lähes puolitoista vuosisataa.

Hämeenlinnan kaupungin kitumisen aikaisen sijaan päättyi jo 1650-luvulla – mutta se onkin taas toinen kertomus.

69. Helsingin valitus valtiopäiville, tammikuun alussa 1642. HKM:n resolutio 25.2.1642. *Nordmann* 1905 I, s. 89–94; *Suolahti* I, s. 280.

70. 13.12.1643. *Tigerstedt* 1869, s. 103; *Saarenbeimo*, s. 138–139.

71. Turkulaisten kirje ei ole säilynyt, mutta asia selviää HKM:n vastauksesta Turun pormestarille ja raadille, Nyköping 22.2.1640. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 346–353, jossa viite Riksregistraturen 1640 fol. 127–130. SRA; *Quist*, s. 46. Kopio: HKM:n resolutio porvariston valitukseen 26.2.1640. Städers akter. n:o 82. Åbo I. Copior af Åbo stads privilegier. folii 43–47 (§ 7). Riksarkivet ämnessamlingar. SRA. HKM Brahelle Nyköping 29.2.1640. *Tigerstedt* 1849–1850, s. 383–387, jossa viite Riksregistratur 1640 fol. 221, 222. SRA.

72. Brahen privilegio alkuperäisenä 9.5.1639. Städers akter n:o 83. Åbo II. Riksarkivet ämnessamlingar. SRA. Ei ole Brahen registratuurassa. Privilegiokirjeen kopio 13.12.1639. Per Brahes Registratur 1637–1640. Adeln och dess gods. Brahe, Per d. y. SRA. *Ranta* 1975 I, s. 196 viite 2; *Quist*, s. 45.

73. HKM:n kirjettä 29.2.1640 ei ole kopioitu Brahen registratuuraan. Kopiointi on loppunut kokonaan 20.7.1640.